

ULIKE OPPGJØR: De europeiske landene taklet oppgjøret med fascismen meget forskjellig etter krigen. Store land tok det lettere, mens i små land som Norge, Belgia og Luxembourg ble oppgjøret hardt. I Norge ble det tatt ut siktelse mot 90 000 mennesker.

NYTT BOKVERK: Hvordan ble fascismen avviklet, og hvilke former fikk oppgjøret med den, mot slutten av og etter den annen verdenskrig? Bak et ferskt 2000 siders bokverk om denne svært mangslungne prosessen i 30 europeiske land står tre norske forskere.

Små land tok fascistene hardest

- norske historikere har sammenfattet Europas oppgjør

TRIO: Stein Ugelvik Larsen har hatt hovedansvaret for verket. Her flankert av Bernt Hagtvet (t.v.) og Hans Fredrik Dahl.

FOTO: FINN E. STRØMBERG

PER EGIL HEGGE

Den europeiske fascistens egenart, og oppgjøret med den, eller avviklingen av den, etter 2. verdenskrig, kan trenge minst 2000 sider, og det har da også førsteamanuensis

Stein Ugelvik Larsen gitt den. Fascistene og nazistene i 30 europeiske land, i realiteten alle unntatt Irland og Island, er plassert under historikernes og statsviternes lupe. Arbeidet har pågått i 13 år, etter at idéen først ble luftet på et seminar i Salzburg i 1985. Professor Bernt Hagtvet ved Universitetet i Oslo har assistert, og det samme har professor Hans Fredrik Dahl. Hva har de så funnet ut?

— Oppgjøret artet seg svært forskjellig i de ulike land, sier Ugelvik Larsen. I Norge ble det ekstremt legalistisk, godt hjulpet, på en måte, av NS. For Quisling insisterte på orden. NS-arkivet skulle være intakt, ingen papirer ble brent i sammenbruddsfasen. Nygaardsvold-regjeringen hadde definert medlemskap i det nazistiske partiet som kriminel. Dermed hadde man grunnlaget, og det ble tatt ut siktelse mot hele 90 000 personer.

Ble kommunister

Andre land tok lettere på det. Men generelt kan man si: Jo mindre land, desto kraftigere oppgjør. I Belgia og Luxembourg slo myndighetene spesielt hardt til. Muligens var det også en funksjon av at eksilregjeringene hadde vært svært svake. Det kunne være et poeng å vise styrke etterpå.

115712

- Hva har det hatt å si for dette verket at det kommunistiske systemet gikk i oppløsning?

- Vi forutsa jo ikke det da vi begynte. Men det skjedde, og det er en interessant sammenheng med Albania, de baltiske land, Polen, Tsjekkoslovakia, Ungarn, Romania og Øst-Tyskland. I de tre siste var kommunistpartiene temmelig svake. Etter 1945 tok de nye makt-havere inn et stort antall omskolerte fascist-ter i sine rekker - og kunne være temmelig sikre på at de ikke fant på noe galt. For i så fall risikerte de jo at deres fortid ble bragt frem, sier Ugelvik Larsen.

- Er dette et riktig tidspunkt for fremleggelse av et slikt arbeid?

Bernt Hagtvet svarer: - Vi mener at vi hadde teft for det riktige tidspunkt da vi satte i gang for 13 år siden. Vi valgte, etter en del diskusjon, å gå videre etter verket «Who were the Fascists?». Da begynte vi å lete etter folk som kunne behandle spørsmålet i hvert enkelt land. Det er ganske viktig for det norske akademiske miljø at vi markerer oss på denne måten. Publikasjonsmetoden er også nyskapende. Boken er renskrevet av vår sekretær på Christian Michelsens Institutt i Bergen, Inger Nygaard, og distribueres av Columbia University Press i New York. Vi går altså utenom det vanlige forlagssystemet. Med moderne trykkt teknologi er det en enkel sak. Dermed har vi et eksempel på en ny verden for forlagene også.

Om hva tidspunkt angår: Boken kommer i kjølvannet på en debatt både i Norge og Danmark om omfanget av likvidasjoner under krigen. Vi har også diskusjon om tyskerbarne og naziguilet. Vi er ikke ferdig med okupasjonsperioden.

Voldelig i dag

- Ser dere på fascismen i dag?

- Ja, og det er det all grunn til, svarer Hans Fredrik Dahl. - Etter krigen ble ikke fascismen tatt alvorlig, det var en utbredt oppfatning både blant politikere og historikere at den ikke utgjorde noe som kunne kalles en ideologi. Marxismen-leninismen var derimot det, den var dessuten vitenskapelig. Den betraktes ikke som det etter 1989. Dermed blir det lettere for våre dagers historikere å se på de følelsesmessige drivkreftene bak fascismen, å se de trekk ved den klassiske fascismen som er med på å gjøre den til en bestående ideologi. Den tilbyr en helhet i en tid hvor mange følger at sammenhenger er brutt, den bygger samhørighet, enhet, tuftet på nasjonens grunn. I det ligger bl.a. forklaringen på den appell som Nasjonal Front og Le Pen har i Frankrike.

- Ser dere på voldsdyrkelsen?

- Ja. Et interessant trekk ved nynazismen hos oss her i Norge er jo at den er så voldelig, den gir seg utslag i bomber mot 1. mai-tog og Hadelandsdrap, sier Dahl.

- De landene som ikke er tatt med? - Vi så ikke noen grunn til å behandle Island og Irland, sier Ugelvik Larsen. De var i utkanten av krigshandlingene, de hadde ikke fascist-prangeringer som spilte noen rolle. Men de andre er med.

NORGE: Vidkun Quisling på vei inn i rettslokalet under prosessen i 1945.

FINLAND: Väinö Tanner var statsminister.

FOTO: LEHTIKUVA

DANMARK: Samarbeidspolitikeren Erik Scavenius på besøk hos Adolf Hitler i Tyskland.

FOTO: POLFOTO

KROATIA: Den brutale ustasjeføderer Ante Pavelic.

TYSKLAND: Herman Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop og general Keitel på tiltalebenken under Nürnberg-prosessen.

FOTO: SCAN-FOTO

Europa straffet dem svært ulikt

Fascismen som et mangslungent, ytterst problematisk og uhyggelig fenomen i så ulike stater som Albania, Spania, Sverige og Finland og 28 andre stater er emnet for de to murstener som ligger på bordet, i første rekke takket være utholdende innsats fra førsteamuensis Stein Ugelvik Larsen ved Universitetet i Bergen.

Forskjellig må det bli når man stiller fascismen i land som f.eks. Storbritannia og Kroatia opp mot hverandre. Den kroatiske ustasjeføderer Ante Pavelic var en av de mest morderiske og hensynsløst brutale av de fascistiske ledere. I Storbritannia fikk den mer intellektuelle Oswald Mosley ikke gjort særlig mye galt, og ikke bare fordi han naturlig nok satt

internert under krigen. Han fortsatte som skribent og politiker, men i etterkrigsårene hadde han om mulig enda mindre appell enn i mellomkrigstiden.

Rettsoppgjøret ble også høyst ulikt: Norge skilte seg ut fra de andre ved at den lokale fører, Vidkun Quisling (1887-1945) fikk forsvare seg i en offentlig prosess, som endte med dødsdom og henrettelse. I nabolandet Danmark artet okkupasjonsstyret seg annerledes. Kongen ble i landet, tyskerne innsatte ingen Reichskommissar, medlemskap i NSDAP ble ikke i seg selv definert som straffbart, de aller fleste av landets jøder ble reddet etter en styrt lekkasje fra den lokale tyske toppledelse, og med årenes avstand er også Erik Scaveni-

us, som ble fremstilt som danskernes Quisling, kommet i et mer forsonlig lys.

Men i begge disse land utnyttet man de lange knivers natt. Det gjorde man ikke i Frankrike, hvor et nært anslag over tallet på dem som ble likvidert, lyder på 10 000. I likhet med Norge ble den lokale tyskvennlige leder, marskalk Pétain (1856-1951), dømt til døden, til forskjell fra Norge ble han benådet. Og fremdeles graves det i materiale for å få fastslått omfang og art av den franske kollaborasjon, et årtålig kapittel som fikk noen nye avsnitt bragt opp i dagen 50 år etter at krigen var slutt, da det omsider ble dokumentert, hva godt informerte ryktemakere lenge hadde hvisket om, at den senere pre-

sident François Mitterrand hadde arbeidet for Vichy-regimet i krigens første fase.

Finland er i en særstilling, som i så mange andre sammenhenger. Landet havnet på Nazi-Tysklands side og førte krig mot Sovjetunionen, uten å være under nazistisk eller fascistisk styre. De fascistiske organisasjoner utgjorde en høyroestet, men ikke en spesielt innflytelsesrik skare. Det er alltid en pris å betale for å ha vært på taperens side, og det ble et rettsoppgjør mot de politikere som hadde styrt Finland. President Risto Ryti ble idømt ti års fengsel, statsminister Väinö Tanner fikk fem og et halvt år. De ble satt fri i henholdsvis 1949 og 1948. Men sosialdemokratene fikk i realiteten politisk karantene fordi de

ikke var akseptable som regjeringskandidater for den sovjetiske nabo.

I kapitlene om Finland går boken litt utenfor rammen, (selv om den heter «Det moderne Europa etter fascismen») for den tar også med en kortfattet, men svært klargjørende oversikt over de dramatiske månedene i 1948-1949, da mange fryktet en kommunistisk maktovertagelse etter tsjekkosllovakisk mønster.

Her belyses bl.a. den kommunistiske innenriksminister Yrjö Leinos ytterst kompliserte forhold til sine sovjetiske kamerater. De hadde ikke tillit til ham, bl.a. fordi de mente han ikke var handlekraftig nok. Hans ankerfeste i Moskva var dermed langt svakere enn de fleste antok.

Historisk tema med mange variasjoner

Stein Ugelvik Larsen legger ikke skjul på at det har kostet mye arbeid å få til en noenulende enhetlig artikkelsamling i mammutverket «Det moderne Europa etter fascismen 1943-1980-årene».

- Det skyldes ikke bare at de historiske forholdene varierer sterkt fra land til land, og at fascismen kunne arte seg svært ulikt. Det henger også sammen med varierende akademiske

tradisjoner, og ikke minst ulike engelskkunnskaper. Så det er blitt ganske mange versjoner av hver artikkel, sier Ugelvik Larsen. Det er andre forhold som kompliserer tilblivelsen av et slikt verk også.

- Det første utkastet til artikkelen om fascismen i Baltikum og oppgjøret med den forelå i midten av 1980-årene. Det var utarbeidet på Baltisk institutt i Stockholm. Så falt jernteppet,

de tre baltiske sovjetrepublikkene fikk sin selvstendighet tilbake, og arkivmateriale som forskerne aldri hadde våget å håpe de ville få se, ble tilgjengelig. I de baltiske land er det dessuten en uvanlig komplisert prosess som skal skildres, det er et område som først er selvstendig, så okkuperes det av sovjetrussene, deretter av Nazi-Tyskland, og så igjen av kommunistene. En tilleggskompli-

kasjon er de balterne som flykter til Sverige og som så blir utlevert til sovjetstyret i sitt hjemland, og oppgjøret med dem.

En stor overraskelse under arbeidet var at det ble mulig å få til en artikkel om Albania. Albanske historikere har hatt litt vanskelige arbeidsforhold, så her måtte det finnes en utenlandsk ekspert, amerikaneren Bernd J. Fischer. Han skriver

nokså lakonisk i kapitlets første fotnote at «albanske kilder om fascismen og krigen er ikke så omfattende som de kunne ha vært fordi de albanske arkiver ennå ikke er tilgjengelige for ikke-albanske forskere», og at de har skrevet mye «om den nasjonale frigjøringskampen, men lite om fascismen i Albania».

Men i landets tradisjon var den sterke mann en gjennomgangsfigur, og artikkelen heter

betegnende nok «Kontinuitet og forandring i førkrigstidens og etterkrigstidens Albania». Helt spesielle var forholdene i Portugal og Spania, hvor de fascistpregede regimene forble ved makten en hel generasjon etter Mussolinis og Hitlers fall, helt frem til midten av 1970-årene. Det kom til en styrt avvikling i Spania og det såkalte nettkuppet i Portugal i april 1974.